

VLADIMIR VLADIMIROVIČ NABOKOV

23. 4. 1899 – 2. 7. 1977

Významný rusko-americký spisovatel, kritik a překladatel Vladimir Vladimirovič Nabokov se narodil 23. dubna 1899 v Petrohradě v bohaté šlechtické rodině. Jeho otec Vladimir Dmitrijevič Nabokov, právník a liberálně smýšlející politik, se angažoval v Únorové revoluci, v roce 1917 byl dokonce členem Prozatímní vlády. Významně se podílel na protestech ruské inteligence proti rozpoutávání protižidovských tradic, publikoval řadu statí o politice. Matka Jelena Ivanovna pocházela z rodu sibiřských milionářů. Vladimira, jeho dva mladší bratry a dvě sestry vychovávali domácí učitelé a guvernanky. Vladimir Nabokov odmalička mluvil anglicky a francouzsky, teprve v šesti letech byl přivolán učitel ruštiny, aby hoch kromě latinky zvládl i azbuku. V raném mládí četl Nabokov Shakespeara a Flauberta v originále. Do prestižní petrohradské střední školy, tzv. Těniševského učiliště, se mladý Vladimir nechával vozit jedním z prvních ruských automobilů. Choval se jako malý lord, o politiku se jako syn populárního politika ostentativně nezajímal, jeho velkou zálibou byla entomologie, šachy a moderní sport, zejména tenis, fotbal, cyklistika. V roce 1914 a 1917 vydal vlastním nákladem první sbírky veršů, které však mezi jeho spolužáky vzbudily velký posměch a nevoli. Vladimir se rovněž pyšnil svými rodovými kořeny – mezi jeho předky patřili ministři, vysocí státní úředníci, důstojníci. V 17 letech zdědil po svém strýci ohromné jmění, které však nestačil využít, neboť bylo v době revoluce zkonfiskováno. Odmalička žil v prostředí, kterého se sociální problémy carského Ruska vůbec nedotýkaly, tehdejší život mu připadal jako společenská selanka. Po ukončení střední školy plánoval Nabokov entomologickou expedici do Střední Asie. Místo toho však krátce po říjnové revoluci v roce 1917 odjel s matkou a ostatními sourozenci na Krym, kam za nimi brzy přicestoval i otec. Celá rodina žila v Simferopolu a později v Jaltě téměř bez prostředků. V dubnu 1919 uprchli Nabokovovi před bolševiky na palubě řecké lodi do západní Evropy. Vladimir si prý při tom soustředěně promýšlel jednu šachovou partii. Nikdo z rodiny se do vlasti už nikdy nevrátil.

Po krátkém pobytu v Anglii odjeli rodiče se třemi nejmladšími dětmi do Berlína, kde Nabokovův otec vydával až do své smrti ruský emigrantský deník. V březnu 1922

byl v Berlíně spáchán atentát na vůdce exilové strany konstitučních demokratů Pavla Miljukova, střely však zasáhly Nabokovova otce, který se útočníkům postavil. Vladimír od podzimu 1919 studoval na Trinity College v Cambridgi, kde roku 1922 absolvoval s vynikajícím prospěchem studium v oboru slovanské a románské jazyky a literatury. V Anglii, izolován od ruského prostředí a ruského jazyka, si Vladimír uvědomil svou příslušnost k ruské literární tradici. Myslel na všechno, co ve své vlasti promeškal a co nestačil dokonale poznat. Usilovně četl ruské klasiky, zejména Puškina, Gogola, Tolstého a denně alespoň deset stránek z výkladového slovníku. Po otcově smrti se matka s decerami a nejmladším synem odstěhovala do Prahy. Vladimír žil od roku 1922 v Berlíně. Začal psát do exilových liberálních novin Rul, kde tlumočil své politické názory spojené s receptem na "umění pohrdat". Živil se kondicemi angličtiny, francouzštiny a také tenisu, překládáním anglické a francouzské poezie a prózy i technické dokumentace a vlastní tvorbou. Nabokov neměl rád kavárny, davy lidí, nezúčastňoval se kolektivních akcí, nebyl členem žádného literárního sdružení nebo kroužku. V dubnu 1925 se v Berlíně oženil s Věrou Jevsejvnou Slonimovou, v květnu 1934 se jim narodil syn Dmitrij. Nabokov jezdil do Prahy navštěvovat svou matku. Ta zemřela v květnu 1939 a je pochována v pravoslavné části Olšanských hřbitovů.

Až do roku 1938 publikuje Nabokov své romány výhradně v ruštině a podepisuje je pseudonymem Sirin. Sirin není obyčejné ruské příjmení. Je to jméno rajského ptáka, převzaté z ruského folklóru, který krásně zpíval a nádherně zářil. Tento bájný pták má ženskou hlavu, ňadra a může se kdykoliv proměnit v sovu s jestřábími drápy. V roce 1926 vydává své první literární dílo, novelu *Mášeňka*. Hlavní hrdina Ganin žije v berlínském penzionu pro emigranty. Je nositelem Nabokovových vzpomínek na první lásku Mášeňku jako symbol ztraceného Ruska, na dětství a mládí, zasněžený Petrohrad, přírodu a interiéry letních sídel. Druhý Nabokovův román *Král, dáma, kluk* (1928) se odehrává v německém prostředí. Jde o experimentální román, ve kterém se téma manželského trojúhelníku, naznačené karetní metaforou, paroduje jako věčný sen o lásce. Parodují se vztahy manželské, milenecké i prózy s touto tematikou. Nabokov si uchovává odstup od vlastního příběhu, dává mu ironické osvětlení a diktátorskou rukou režíruje jeho postavy. V tomto románu o vraždě, kterou se nepodařilo spáchat, se poprvé objevuje pro Nabokova tak důležité téma osudu.

Autorovy finanční poměry se postupně zlepšují, a tak se Nabokov i se svou ženou může vydat na lov motýlů do španělských horských lázní Le Boylou. Tam napsal

své první zralé dílo – mistrovskou prózu *Lužinova obrana* (1930). V knize Nabokov analyzuje svět exilu. Popisuje příběh zázračného hráče šachu, vyvržence, člověka bez minulosti, přítomnosti a budoucnosti, jehož jedinou sebezáchovnou realitou je svět šachu. Lužin napořád zůstane velkým ublíženým dítětem, vytrženým z bezpečného zázemí – nejdříve z rodiny, potom z vlasti. Na rozdíl od jiných emigrantů se nedokáže přizpůsobit novým poměrům především po psychické stránce. Žije výhradně svou hrou a ve své narušené psychice vnímá okolní svět jako svého nepřítele. Vše mimo abstraktní hru pro něho ztratilo svůj pravý smysl, skoro všechny reálie v něm vyvolávají pouze hnus a nevolnost. V okamžiku, kdy se hrdina z přepracování zhroutí a nemůže dál rozvíjet ani vykonávat své šachové umění, přijde o půdu pod nohama. Před nepřátelským světem se nakonec brání sebevraždou. V díle Nabokov znamenitě zachytil symptomy dobové hodnotové krize, velice přesvědčivé jsou autorovy retrospektivy, ať jde o portrét Lužinových rodičů nebo o výstižnou zkratku trudného údělu ruského literáta v exilu. O *Lužinově obraně* Nabokov po letech prohlásil: “Ze všech mých devíti ruský napsaných románů vyzařuje asi *Lužinova obrana* nejvíce lidského tepla, neboť i ti mi čtenáři, kteří šachy v životě nehráli a ostatní mé romány nesnášejí, berou tuhle knihu z nepochopitelných důvodů na milost a tvrdí, že ji mají rádi.”

V novele *Oko* (1930) Nabokov rozvinul téma dvojnickví, sebezpozorování z různých hledisek. Hrdina-vypravěč se zastřelil, ale žije dál a pokračuje ve vyprávění svého příběhu z posmrtné perspektivy. Svůj obraz nachází ve vědomí okolních osob, prochází “peklem zrcadel” a nakonec splývá s předmětem svého hledání – tajemným Smurovem. V biografickém románu *Hrdinský čin* (1932) se Nabokov znovu vrací k osudu emigranta, který nemůže v cizině zdomácnět a kterého to neustále bez nějaké racionální motivace táhne do Ruska. Román *Camera obscura* (1932–1933) je silně ovlivněn filmem. V díle je rozvinut tragický milostný trojúhelník, v němž zlo vítězí nad slepou láskou. Autor zde opět používá svou oblíbenou parodii, ironii, hru barev a slepoty. V roce 1938 bylo dílo přeloženo autorem do angličtiny a vydáno pod názvem *Smích ve tmě*. V románu *Zoufalství* (1936) je vypravěčem hlavní hrdina – emigrant Hermann, který je přesvědčen o své spisovatelské genialitě a o dokonalé konstrukci vraždy svého domnělého dvojníka. Vražda je chápána a připravována jako umělecké dílo, jako dokonalý text. Hermann vraždí svého dvojníka, čímž v jistém smyslu páchá sebevraždou. Román je zároveň parodií na Dostojevského.

Ve druhé polovině třicátých let projevuje Nabokov zvýšený zájem o společenské

události, zvláště o absurdity totalitarismu. Absurdní svět se objevuje v románu *Pozvání na popravu* (1938). Hrdina Cincinnatus C. je jako jediný “neprůhledný” vyčleněn ze společnosti “průhledných” a odsouzen k smrti. Ve vězeňské cele, kde čeká na popravu, se postupně učí spisovatelskému řemeslu a během 20 dnů vytvoří literární dílo – každému dni odpovídá jedna kapitola. Poslední stránka knihy končí slovem “smrt”, které ale přeškrtně. Symbolická poprava znamená nesmrtelnost pro tvůrce a jeho sblížení s kreativními bytostmi.

Za nejvýznamnější z ruských románů Vladimira Nabokova je považován *Dar* (1938), který je posledním románem napsaným v rodném jazyce. Toto dílo spojuje biografii revolučního demokrata Černyševského s fiktivním příběhem spisovatele Goduna-Čerdynceva, který ji píše. Struktura Daru je neobyčejně složitá, Nabokov používá ich-formu, er-formu a autorecenzi. V díle je obsaženo mnoho autobiografických motivů dětství, cestování hrdiny, snu, dvojnictví a také neuvěřitelné množství literárních reminiscencí a aluzí nejrůznějšího typu.

Svá ruská díla napsaná v Evropě chápal Nabokov jako výraz úcty, vděku a lásky k Rusku. Všem ruským románům se postupně dostalo anglické verze, vypracované většinou Nabokovovým synem a autorem opravené.

V roce 1938 opouští Nabokov Berlín, aby ochránil svou ženu, která byla židovského původu, před nacisty. Na krátký čas se usadili v Paříži, kde Nabokov pracoval jako překladatel a učitel jazyků. Nabokov si nedělal žádné iluze o budoucím vývoji Evropy, vytušil, v jaké strašlivé krizi se ocitla a jaké duchovní peklo ji očekává. Politické události ho přivedly k rozhodnutí emigrovat do Spojených států. V předvečer pádu Francie opouští Nabokov se ženou a šestiletým synem Evropu, k níž v dané chvíli pocituje jen “hnus a lhostejnost”, aby se do ní po dalších dvaceti letech pokorně a smířeně vrátil.

Amerika znamená výrazný zlom nejen v Nabokovově životě, ale i v jeho tvorbě. Za svůj literární jazyk volí angličtinu a začíná psát pod svým vlastním jménem. Do angličtiny začal překládat významná díla ruské literatury (Puškina, Lermontova). V letech 1941–1958 přednášel literaturu na Wellesley College a na Cornellově univerzitě. Několik let pracoval jako entomolog v Muzeu srovnávací zoologie při Harvardově univerzitě. Prvním anglicky psaným románem je *Skutečný život Sebastiana Knighta* (1941). Roli vypravěče tu přebírá nevlastní bratr zemřelého spisovatele ruského původu a píše o něm knihu jako polemiku s povrchní biografií, již o něm napsal

Knightsův bývalý sekretář. Bratr jde po stopách Sebastianova intimního života v Rusku, Cambridge, Paříži, Berlíně, analyzuje jeho romány a vypráví o problémech spojených s napsáním knihy. Některá fakta a také tvůrčí principy se zde shodují s Nabokovovým životopisem, což lze chápat jako sebehodnocení vlastního uměleckého stylu. V roce 1945 se Nabokov stává americkým občanem. V roce 1947 vychází druhý anglický román *Ve znamení levobočka*. Tento román vypráví o vzniku totalitního režimu a policejního státu v čele s diktátorem Padukem. Nabokov zde cituje "úryvky z Leninových řečí", "úločky sovětské ústavy" i "žvance nacistické pseudošikovnosti". Světoznámý filozof Krug, otřesen smrtí své ženy, se příliš nezajímá o politické dění. V době Padukova teroru však ztrácí i syna, jehož zabil, když Krug odmítl sloužit diktátorovi. V hrůze z těchto ztrát odchází Krug do světa absolutní svobody - do šílenství. Šílený Krug je zastřelen, když se vrhne na Paduka. Významnou funkci v románu mají četné literární aluze, citáty a především postava Hamleta.

V roce 1951 vyšla první verze Nabokovovy autobiografie pod názvem *Nezvratný důkaz* a v roce 1954 pak verze ruská s názvem *Jiné břehy*. Třetí, konečná verze této autobiografie, nazvaná *Promluv paměti*, byla vydána roku 1966. Tento vzpomínkový opus představuje obdivuhodný hybrid mezi životopisem, románem, esejem a básní. Jeho patnáct kapitol, vzniklých v nepravidelném sledu, vytváří spojitý text evokující nejen biografická fakta do roku 1940, ale i Nabokovův literární svět a umělecký názor. Ryze životopisnému pojetí konkurují pasáže, ve kterých se obrazy ze života stávají obrazy básnickými.

"Skandální" román *Lolita* vychází nejprve roku 1955 anglicky v Paříži a teprve roku 1958 v USA. Román pojednává o milostné touze staršího muže Humberta Humberta po dvanáctileté nevlastní dceři - "nymfičce" Dolores Hazeové. Humbert je také vypravěčem tohoto příběhu, když ve vězení očekává rozsudek za vraždu člověka, který mu odloudil neploletou milenkou. Román má propracovanou konstrukci, vytříbený styl, citlivou psychologii. Humbert Humbert je v neustálém napětí mezi svobodou a studem a svou fixní ideou, mezi pocitem viny a ospravedlňováním svého konání vlastní výjimečností. Lolita je nejznámější Nabokovovou knihou a současně dílem, kterého si autor sám nejvíce cenil. Je to také jeho jediný anglicky napsaný román, který si sám přeložil do ruštiny. V jednom z rozhovorů řekl: "*Byla to moje nejobtížnější kniha - její téma je mému citovému životu zcela cizí, mimořádně vzdálené, proto mi působilo zvláštní radost, když jsem mohl využívat svých kombinačních*

schopností k dosažení co nejrealističtějšího výsledného dojmu.” Díky úspěchu Lolity mohl Nabokov zanechat přednáškové činnosti a věnovat se pouze psaní. Skandální pověst románu však pravděpodobně zabránila tomu, aby Nabokovovi byla udělena Nobelova cena.

Hrdinou románu *Pnin* (1957) je ruský emigrant, profesor Timofej Pnin. Je to podivínský, opuštěný, trochu směšný a neobratný dobrák, který prošel Prahou a Paříží, ale nespokojuje se s přizpůsobením pořádkům na amerických univerzitách. Svůj duchovní svět zanechal v Evropě a nyní se po “spokojených státech” pohybuje jako bizarně filozofující loutka. Jeho tragický osud odpovídá osudu jiných emigrantů, kteří často žijí jen svou minulostí.

V roce 1960 se Vladimír Nabokov navrácí do někdejší staré dobré Evropy. Ubytoval se v luxusním apartmá v hotelu Palace ve švýcarském Montreux, dál psal a žil jako uznávaný a obdivovaný tvůrce. V roce 1962 vyšel román *Bledý oheň*, mimořádně složité dílo, které se skládá z poémy fiktivního básníka Shadea a z často nelogického komentáře právě tak fiktivního profesora Kinbota. Vymyšleny jsou i další “faktografické” údaje o jménech i slovník neznámých slov. Vše probíhá v zemi s názvem Zembla, ale poéma má v podstatě autobiografický ráz. Roku 1969 vychází nejdelší Nabokovův román *Ada aneb Žár. Rodinná kronika*, ve kterém Nabokov zobrazuje incestní vztahy mezi bratrem a sestrou na pozadí mytologických paralel a analogií v dílech francouzských a anglických romantiků. Incest je zasazen do literárních kontextů, propojen s uměním, s přepychovým životem enormně nadané aristokratické elity. Nabokov zde paroduje literární žánry, ruskou i světovou literaturu, používá nejrůznější šarády, šifry, anagramy, křížovky a hádanky. Román *Průzračné věci* (1972) je naplněn metafyzickými úvahami, např. o vztahu mrtvých k osudu živých. Poslední román *Podívej, harlekýni!* (1974) obsahuje oblíbenou autorovu uměleckou, tentokrát značně ironickou autobiografii. Knihu lze pochopit, pokud čtenář dobře zná všechna Nabokovova díla.

Vedle románů psal Nabokov po celý život i povídky. Mezi nejznámější sbírky jeho povídek patří *Čorbův návrat* (1930), *Pozorovatel* (1938), *Jaro ve Fialtě* (1956), *Nabokovův tucet* (1958), *Nabokovův kvartet* (1966), *Detaily západu slunce* (1976).

Ačkoliv Nabokov dosáhl světové proslulosti především jako prozaik, byl také významným básníkem a dramatikem, tvůrcem 10 divadelních her, z nichž 6 napsal ještě před svým prvním románem. Nejlepší dramata *Událost* a *Valsův vynález* byla vydána v

r. 1938. Ruské verše psal Nabokov již jako student v Petrohradě, kde také vydal dvě sbírky básní jako soukromé tisky. V letech 1921-1929 publikoval pravidelně básně v Rulu a v r. 1923 a 1930 z nich sestavil výběry. Další sbírky básní pak vycházejí v Paříži (1952), Londýně (1961), New Yorku (1970). Celkový počet Nabokovových básní, ruských i anglických, byl původně odhadovaný na 300, je však mnohem vyšší.

Významná je i Nabokovova překladatelská a literárněvědní činnost. Překládat začal na počátku 20. let, nejprve z angličtiny a francouzštiny do ruštiny (např. *Alenka v říši divů*), později z ruštiny do angličtiny (např. *Slovo o pluku Igorově, Evžen Oněgin*). Evžena Oněgina přetlumočil prózu a ke svému překladu připojil třísvazkový výkladový komentář puškinovských a historických reálií. Při překladech vlastních knih byl ochoten obětovat obsah formě a poskytnout čtenáři ekvivalent uměleckého postupu použitého v originále. Svůj text měnil někdy dost podstatně, jednotlivé jazykové verze jeho románů a povídek se od sebe značně liší. Nabokov napsal také řadu literárněvědných a kritických prací, esejů a recenzí.

Vladimir Vladimirovič Nabokov zemřel 2. července 1977 v nemocnici v Lausanne.

Je autorem rozsáhlého a komplikovaného díla. Jednotčím prvkem jeho tvorby je jeho styl. Promyšlená stavba, pečlivě propracované detaily, bohatství jazyka, hra se slovy i se čtenářem, množství literárních odkazů jsou charakteristické pro všechny jeho romány a povídky. Úsilí o formální dokonalost je vedeno snahou vyvolat silný estetický prožitek.

“Celá jeho tvorba, povídky a romány, eseje, přednášky a rozhovory, i všechny jeho názory jsou zanícenou obhajobou duchovních hodnot, bojem proti chaosu, hlouposti našeho století, proti falešným hodnotám, proti kritice, která umělecká díla posuzuje podle kritérií nijak nesouvisejících s estetikou... A za to, že se kritika ještě nestala pouhým blábolením a literatura pouhou služkou ideologie – a že naše sny a úniky, hra intelektu a hra fantazie jsou i nadále aktem kultury par excellence, za to do značné míry vděčíme – mistru-čaroději, kterým Vladimir Nabokov byl.” (Danilo Kiš)